

ЖУРНАЛИСТИКА ТАРИХЫ / ИСТОРИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ /
HISTORY OF JOURNALISM

XFTAP 19.51.09

Г.Ш. Әшірбекова¹, Г.Қ. Ертасова²

Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: ¹ashirbekova_75@mail.ru, ²guljaz-1105@yandex.kz)

Мұстафа Шоқай публицистикасының жанрлық ерекшеліктері

Андатпа. Мақалада М. Шоқайдың қайраткерлік тұлғасын тану және ұлт тарихындағы саяси көзқарастарын бүгінге жеткізген ғылыми еңбектер жайлы сөз етіледі. М. Шоқайдың өмірі мен шығармашылығы туралы ғылыми еңбектеркезеңдік тұрғыдан қарастырылады. Шоқайтанушы ғалымдардың ізденістері мен мұрағат материалдары жайлы мәліметтер келтіріледі.

М. Шоқай мұраларының саяси, әлеуметтік мәні айқындалып, шығармашылығы жанрлық тұрғыдан талданады.

Сонымен бірге әр жылдары баспасөз ісін ұйымдастыру мен қоғамдық-саяси көзқарастарын айқындайтын мақалалары, хаттарының проблемалық қырлары сөз етіледі. М. Шоқайдың «Бірлік туы», «На рубеже», «Йени Түркістан», «Яш Түркістан» басылымдарында жасаған қызметі мен мақалаларына шолу жасалады. Қайраткер публицистің хаттары мен олардың мазмұнына байланысты көзқарастар мен пікірлер сарапталады.

Түйін сөздер: Мұстафа Шоқайдың публицистикасы, саяси хаттар, газет басылымдары, қоғамдық журналдар, ғылыми еңбектері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2020-130-1-8-15>

Түсті: 26.02.20 / **Қайта түзетілді:** 03.02.20 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 17.03.20

Қазақ тарихындағы ұлт санасын оятуға деген талпыныс, белсенді күрес Алаш арыстарының есімімен тығыз байланысты. Қазіргі таңда алаштану мәселесі оның ішінде жеке тұлғалардың өмірі мен қайраткерлік болмысын айқындайтын зерттеу еңбектері көптеп жарық көруде. «Ұлт тарихын қоғамда орын алған, оқиғалармен емес, оны жасаушы тұлғалар арқылы тануымыз керек» деген ғалым Қ. Салғараұлының пікіріне жүгінсек, біз енді ғана тұлғатану мәселесімен айналысудамыз. Елі үшін өз өмірін қиған арыстардың қызметі мен шығармашылығы бүгінгі ұрпаққа үлгі-өнеге. Туған жерінен қуғындалып, сұрқия саясаттың құрбанына айналған М. Шоқай тағдыры бүгінгі жастардың бойына отан-сүйгіштік сезімін ұялатары сөзсіз.

М. Шоқай туралы сөз еткенде ең алдымен еске түсетіні, ол туралы деректердің тек тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары ғана жария болғандығы дер едік. Оған дейінгі тарих және оны жасаушылардың М. Шоқай туралы теріс пікірде болып келгендігін білеміз. Бұл туралы Ә. Әлімжанов бірқатар мәселелерді айта келіп, «Мұстафа туралы шындықты бастан-аяқ білгісі келген адам ...аса көрнекті түрік тарихшы-публицисі Хасен Оралтайдың

кітабын оқысын (Стамбол, 1986ж.). Мұстафа Шоқайдың өміріне арналған зерттеулер неше қайтара Оксфорд баспаларында шықты (соңғы рет 1986 ж.), Берклиде (1960 ж. Калифорния, АҚШ), Кембридж (1957, 1964 ж.ж.) жарық көрді, талай мәрте Берлинде, Парижде, Мюнхенде (1950, 1960 ж.ж.), Кельнде (1962 ж.), Нью-Йоркте (1957 ж.) жарияланды» [1, 47] - деп жазады. Аталған еңбектермен танысу мүмкіндігінің жоқтығына байланысты біз М. Шоқай мұраларының қазақ оқырмандарына жету жайын сөз етпекпіз.

Қазақ журналистикасының тарихы тәуелсіздікке дейінгі жылдарда біржақты көзқараспен, кеңестік биліктің қатаң бақылауымен жазылды. Азаттық алған алғашқы жылдары ғалымдар мен ізденушілердің бас қоя зерттеген саласы Алаш зиялыларының өмірі мен еңбектері. Мұстафа жайлы алғашқы сөзді біздің топшылауымызша 1991 жылы «Қазақ әдебиеті» газетінде Ә. Әлімжанов «Мұстафа Шоқай!.. Ол кім?» атты мақаласында айтты. Онда М. Шоқайдың «Бірлік туы» газетін ұйымдастыру мен шығарудағы мақсаты, саяси бағыт-бағдары сөз етіледі. М. Шоқай туралы танымдық, ғылыми мақалалар «Ана тілі», «Қазақ әдебиеті», «Егемен Қазақстан», «Түркістан» газеттерінде жариялана бастайды.

М. Шоқайдың Түркістан тағдырына байланысты пікірлерін елге етене таныстырған еңбек Б. Қошым-Ноғай Серікбайұлының «М. Шоқай. Түркістанның қилы тағдыры» атты кітабы дер едік. Алғы сөзін Ә. Әлімжанов жазған бұл еңбекте Мұстафа Шоқайдың өмір жолы, шығармашылығы, сөйлеген сөздері мен естеліктері жинақталған. Кітап соңында түсінік беріліп, аталған туындылардың қайда жарық көргені туралы мәліметтер келтіріледі. Кітапта М. Шоқайдың «Түркістан», «Автономиядан азаттыққа!», «Қазақ жеріндегі ашаршылық» атты мақалалары мен 1936 жылы Берлин қаласында Түркістан жастарының алдында сөйлеген сөзі, «Кеңестер билеген Түркістан», 1917 жыл естеліктерінен үзінділер берілген. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында бұл еңбектің оқырман үшін маңызы өте жоғары болғанын білеміз. Кітапта жарық көрген мақалаларды сол кездегі бірқатар басылымдар қайта көшіріп беріп отыруы осыған дәлел. Мәселен, «Ана тілі», «Азат» газеттерін атап өтуге болады.

1996 жылы «Рауан» баспасынан Қ. Аллаберген, Ж. Нұсқабайұлы, Ф. Оразайдың «Қазақ журналистикасының тарихы» [6] атты оқу құралында М. Шоқай шығарған «Бірлік туы» газеті жайлы мәліметтер беріледі.

1997 жылы Стамбұлдан Ә.Такенов, М. Қойгелдиевтің құрастыруымен шыққан «Мұстафа Шоқай. Мария Шоқай (естеліктер)» кітабы. Бұл еңбектің М. Шоқай тұлғасын терең тануға, кейбір көзқарастарды тиянақтауға септігі тигені шындық. Аталмыш еңбек көптеген шоқайтанушылардың дерек көзіне айналды.

1999 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік Ұлттық университетінің тарихи-зерттеу орталығы М. Шоқайдың таңдамалы шығармалар жинағын «Қайнар» баспасынан шығарады. Бұл еңбекті құрастырып дайындаған А. Нүсіпхан М. Шоқайдың өмірі мен әртүрлі басылымдар жазған мақалаларын, естеліктерін үш томға жинақтайды. Аталған еңбектерде М. Шоқайдың халықаралық тақырыпқа байланысты жазған мақалаларын ерекше атауға болады. Әлемдегі мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас жайында сараптамаларын береді. «Ұлы Антанта» одағы және Еуропа елдері арасындағы жағдайды қарапайым оқырманға түсіндіреді. Сондай-ақ қайраткер «Яш Түркістанның» әр жылдары шыққан нөмірлеріне сараптама ретінде «Яш Түркістанның 8 жасқа толуына орай», «Яш Түркістанның 9-шы жылы» [2, 76] атты мақалаларынан оның баспасөзге қаншалықты мән бергенін байқауға болады.

Тәуелсіздіктің алғашқы он жылдығы тарихты тануға, ақтаңдақтар ақиқатын ашуға, тыйым салынған мұрағат материалдарын жарыққа шығаруға арналды. Осы жылдары М. Шоқайдың таңдамалы шығармалар жинағын (аударып, құрастырған Айтан Нүсіпхан, 1-2 том, Алматы, «Қайнар», 1998-1999), Архан Кыдырәлінің «Мұстафа Шоқай: өмірі, танымы, күресі» (Анкара, 2001 түрік тілінде) атты еңбектерді ерекше атап өтер едік.

М. Шоқайдың өмірі мен шығармашылығы, оның қайраткерлік қызметі жайлы мұрағат материалдарын сараптаған ғылыми еңбек қандасымыз А. Қараның «Мұстафа Шоқай» атты 2004 жылы «Арыс» баспасынан шыққан кітабы [3]. А. Қара Еуропа тілдерінде жазылған, түрлі шетелдік мұрағаттарда сақталған құжаттарды алғаш рет ұсынып, қазақ оқырмандарын Шоқайдың беймәлім қырымен таныстырады. Кітап «Отанда», «Шет елде», «Баспасөз саласындағы қызметтері» атты бөлімдерден тұрады. М. Шоқайдың өмірі, саяси күрескерлік келбеті, шығармашылығы, библиографиялық көрсеткіш берілген. А. Қара М. Шоқайдың саяси көзқарастарының қалыптасуын, оның өміріне қатысты мұрағат материалдарын сараптаған. Әсіресе «Париждегі алғашқы күндер және орыс демократтарымен байланыс», «Түркістан Ұлттық Одағы», «Прометей одағы», «Шоқай өлтірілді ме?» атты тақырыптарымен берілген зерттеуде М. Шоқайдың жан-жақты тұлғасы айқындалады.

М. Шоқай мұраларын танытудағы тың серпілістер 2000 жылдардан басталады. Мерзімді баспасөз, ғылыми басылымдар және шоқайтанушы ғалымдар мен ізденушілер, тарихшы ғалымдардың М. Шоқайдың өміріне қатысты пікірлері мен еңбектері жиі жарық көре бастады. Соның ішінде Ә.Таразидің «Мұстафа Шоқай» атты романын ерекше атауға болады. Ғылыми бағыттағы ізденістер тарих ғылымдарының докторы, профессор Қ.Есмағамбетовтің «Әлем таныған тұлға» [4] атты еңбегімен толықты. Бұл еңбек шоқайтану ғылымына қосылған сүбелі үлес десек қателеспейміз.

М. Шоқайдың қайраткерлік тұлғасы мерзімді баспасөз беттерінде жарық көрген мақалаларынан және өткір саяси сараптамаларынан айқын көрінеді. Олай дейтініміз, Алаш арыстары сол кезеңнің қитұрқы саясаты туралы пікірлерін бұқара халыққа түсіндірудің бірден-бір жолы баспасөз екенін жақсы түсінді. Қазақ журналистикасының тарихында осындай мақсатта бірнеше газет-журналдардың жарық көргені сөзіміздің дәлелі. Алдымен 1907 жылы «Серке», 1910 жылы «Қазақстан» газеттері, 1911 жылы «Айқап» журналы, 1913 жылы «Қазақ», 1915 жылы қолжазба «Садақ» журналы, 1916 жылы «Алаш», 1917 жылы «Сарыарқа», «Бірлік туы», 1918 жылы «Жас азамат» газеттері мен «Абай» журналы алмағайып кезеңде халық санасын оятуға белсенді түрде қызмет етті. Мерзімді баспасөзді ұйымдастырушыларға жарыққа шыға салысымен тоқтатып тастау, қатаң бақылауда болу, жиі тексеру мен жауап беру оңай болмағанын тарихтан білеміз. Соған қарамастан елдегі саяси жағдайды түсіндіріп, қазақ жұртының ел болып бірігуіне, мемлекет құруына күш салды.

М. Шоқайдың саяси көзқарасы осындай қиын кезеңдерде шыңдала түсті. Бұл туралы шоқайтанушы Ә. Қара «Ташкентте лицейде оқып жүргенде Шоқай қоғамның құқықтық және мәдени өміріне қатысты көп нәрсені жақыннан бақылады. Оның рухани салада өсіп-кемелденуіне башқұрттан шыққан атақты фольклорист ғалым Әбубәкір Диваев көп әсер етті» [3, 17] - деп жазады. Диваевпен жақын араласа жүріп, ол «Қазақ» газетінің 1915 жылы 31 қазандағы №156 санында М. Шоқай «Әбубәкір Диваев» атты мақала жариялайды. Шағын ғана мақалада ғалымның қазақ фольклорын зерттеудегі еңбектерін жұртшылыққа таныстыра келіп: «Биыл Әбубәкір мырзаның бұл қызметіне 25 жыл толды. Газеттің қысқа жолында бұл кісінің бізге қанша пайда келтіргенін айтып шығып болмайды. Бұл жазып отырғанымыз жұртымыздың дос адамына орны келген жерде сәлем беріп өтейік деген. Және бір-екі сөз. Ташкентте оқып жүрген азын-аулақ қазақ балаларына Әбубәкір мырза қолынан келген жәрдемін тартынбай тигізіп жүреді. Әсіресе, Ташкент гимназиясында оқитын бір қазақ баласын өз үйіне, бір тиын пұл алмастан сақтап оқытып жүрді. Ол жігіт гимназияны бітіріп, студент болып жүрген кезінде де таршылықта Әбубәкір мырзадан көп жәрдем көріп тұрды. Әбубәкір ағайға шын көңілімізден рахмет оқып, барек-алла демекті міндетті борышымыз деп білеміз» [4, 321]. «М. Шоқай лицейде оқыған жылдарында жергілікті халықтың орыс әкімшілік орындарымен болған әр түрлі оқиғалары мен проблемаларын көзімен көріп, куә болды», - деп жазады шоқайтанушы Ә. Қара. Бұл оның саяси көзқарасы мен бағытын айқынды түсуіне көмектеседі.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында көптеген қазақ жастары Ресейде білім алды. Олардың қатарында Алаш арыстары Ө. Бөкейхан, М. Тынышбаев, Б. Қаратаев, Б. Құлманов, Б. Сыртанов, Ж. Сейдалиев, А. Тұрлыбаев, Ж. Досмұхамедов, Ж. Ақпаев, С. Асфендияров, С. Шәлімбеков, Х. Досмұхаммедов, Р. Мәрсековтер [5, 19] бар. Аталған алаш қайраткерлерімен қатар Петербургте білім алу М. Шоқайға да бұйырды. Осы кезеңде М. Шоқай баспасөз ісіне араласа бастайды. Алғашқы мақалалары «Қазақ» газетінде жарық көрді. Басылымның шығуына тікелей атсалыспаса да, оның қазақ қоғамы үшін қаншалықты маңызды екенін білді. Бұл туралы ғалым Ө. Қара «Петербург университеті заң факультетінің алғыр студенті Шоқайдың қазақ қоғамына терең ықпал еткен осы басылымдарды жіті қадағалап оқып отырғаны күмәнсіз. «Қазақ» газетінің баспасөз өміріне қадам басуына байланысты студент жолдастарымен тізе қоса отырып, газет редакциясына хат жазды. Бұл оның жарық көріп жатқан қазақ басылымдарына мұқият көңіл бөліп отырғанын көрсетеді» [3, 20] - деп жазады.

М. Шоқайдың саяси публицистикамен айналысуына бірден-бір себеп оның Ресей Мемлекеттік Думасындағы Мұсылман фракциясының жұмыстарында белсенділік танытуы еді. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тұсында «Қазақ» газеті барынша елдегі жағдайдың тұрақтануын, қазақ халқының жазықсыз жапа шекпеуін қадағалады. Бұл істе Ө. Бөкейхан, М. Дулатов басылымда үздіксіз мақалалар жарияласа, М. Шоқай тек аудармашылық, жол көрсетушілікпен қоса оқиғаға қатысты деректер мен мәліметтер жинады. Нәтижесінде «Мұсылман фракциясы атынан Думаға ұсынуға бір сұрау дайындады» [3, 32]. 1916-1917 жылдары М. Шоқай Ө. Бөкейхан, М. Дулатовтармен бірге саяси оқиғаларға белсене араласты. Әсіресе қазақ елін аман сақтап қалу, әскерге жіберілген қазақ жастарының жағдайын көру, олардың талап-тілектерін билікке жеткізу қажырлы еңбек пен табандылықты қажет етті. Алаш арыстары «Қазақ» газетінде аталмыш тақырыпты тұрақты жазып, болған оқиғаларды баяндап, талдап отырды. Басылымның Қазақстанның барлық аймағына жетуін қадағалады.

1917 жылы 15-17 наурызда Ресей мұсылмандарының жалпы Конгресі өтеді. Осы жиында құрылтай өткізу жоспарланады. Артынша «Қазақ» газетіне Ө. Бөкейхан, М. Шоқай, М. Дулатов үндеу жариялайды. Онда уақытша үкіметті қолдауға шақырады. Алаш арыстары Қазақстанның әр аймағында болып, азаттығымызды қорғап қалу үшін жеке мемлекет құру қажеттігін түсіндіреді.

М. Шоқай 1917 жылы Ташкентте «Ықтият» ұйымын құруға атсалысады. Бұл туралы ақпарат «Қазақ» газетінде жарияланады. Түркістан мұсылмандарының бірлігі мен ынтымақтастығын нығайтуды көздеген ұйым «Бірлік туы» газетін шығарып, оның басшылығына М. Шоқайды тағайындайды. Қайраткердің баспасөз ісімен айналысуы да осы жылдардан басталады. Газет тарихына қатысты алғашқы мәліметтер 1991 жылы «Қазақ әдебиеті», «Ана тілі» басылымдарында сөз етілді. Белгілі публицист Ө. Әлімжанов «Мұстафа Шоқай!... Ол кім?» атты мақаласында М. Шоқай негізін қалаған «Бірлік туы» газеті сол кезеңде және өзінен кейінгі басылымдарға қарағанда мазмұны жағынан сапасы өте жоғары болғандығын айтады. Басылымда Алаш автономиясын құру мәселесі кеңінен талқыланды. 1918 жылдың сәуір айына дейін жарық көрген газетте М. Шоқайдың хаты жарияланған. Бұл туралы «Қазақ журналистикасының тарихы» атты еңбекте: Мұстафа Шоқайдың хаты былай аяқталған: «Бірлік туы арқылы алаш азаматтарына сәлем. Құдай тірлікте күліп-ойнап жолықтырсын. Жатқан жерім белгісіз, жария қылып болмайды. 13-ғинуардан 10-фиуралға дейінгі күндер Түркістан халқының есінен өмірінде шықпас. Ол күндері адам-хайуан өзінің бет-аузын Түркістан халқына ашық көрсетті. Ол күндер – Түркістан тарихында сиямен емес, қанмен жазылатын күндер», - деп соңына (4. II-фиуарл), «Тау арасы» Мұстафа» деп қол қойған [4,80].

Бұдан кейінгі М. Шоқай өмірі шет елде өтіп, саяси күресін жат жерде жүріп жалғастырады. «Большевиктер Түркістанға өз биліктерін орнатқаннан кейін Тбилиси мен Бакуге барып уақытша тұрақтағанда баспасөзге мақала жазумен қатар журналдар да шығарды. Тбилисиде біреуі түрік тілінде және екіншісі орыс тілінде екі газеттің шығуына мұрындық болды. Тбилиси большевиктердің қолына өткеннен соң, Стамбулға кетіп бара жатып жолшыбай біраз күн Батумиге аялдады. Жергілікті газетке Тбилисидегі саяси жағдайға байланысты бірнеше мақала жазып үлгерді. Содан ағылшындардың қол астындағы Стамбулға өтіп, бірнеше апта «Таймс» газетіне мақалалар беріп тұрды» [3, 258], - деп жазады Ә. Қара.

М. Шоқайдың қайраткерлік қызметі, публицистік позициясы Парижде айқын, әрі белсенді көрінді. М. Шоқайдың публицистикалық мақалалары осы жылдары бірнеше тілдерде жарық көреді. Ол елдегі саяси, экономикалық жағдайларды талдай келіп, түркі халықтарының бірлігін насихаттады, соған үндеді. Ол Түркістан жастарының алдында сөйлеген сөзінде: «... Түрік халқы - батыр халық. Түрік халқы – арыстан ер халық. «Кімнен таяқ жегендей біздің түріктің баласы, алдырып жүрген дұшпанға аузының аласы». Бұл нақыл сөзді ұмытпауымыз керек. Бәріміз бір болсақ, біздің жеңбейтұғын жауымыз болмайды, мақсатымызға жетеміз! ... Түрік баласы, ұмытпандар, бастарындағы бөтен елдің өкіметін шығарып тастауға тырысындар!» [5, 64] -деген болатын.

М. Шоқай Тбилисиде «На рубеже», «Шафак» газеттеріне, Стамбулда «Йени Түркістан» журналында, Берлинде «Яш Түркістан» журналында публицистикалық мақалаларын жариялады. Қайраткердің публицистикалық мақалалары Түркістан автономиясын құру, туыстас елдердің ұлттық мүддесін қорғау мәселесіне арналды. М. Шоқай публицистикасында ерекше көрінетін басылым –«Яш Түркістан» журналы. Бұл туралы Ә. Қара «Яш Түркістан» журналы Түркістанның саяси, экономикалық, әдеби және мәдени мәселелеріне терең талдаулар жасаған журнал» деп бағалай келіп, «Түркістанның тәуелсіздігі мен халқының өзін-өзі басқару құқығына қол жеткізуі жолындағы күрес ...негізін саясат, мәдениет және тіл салаларындағы жұмыстарды құрайды» [3, 263]- деп жазады.

М. Шоқайдың публицистикалық мақалалары мен хаттарынан нақтылық, білімділік пен саяси сауаттылық, деректілік айқын аңғарылады. Ол шетелдік басылымдарда кеткен тарихи деректің бұрмалануын нақты дәлелдер келтіре отырып, хат жолдап, редакцияның жауап беруін қадағалап отырады. Мәселен, 1923 жылы 15 наурызда «Последние новости» газетінің Париж редакциясына «Орыс монархистері бағдарламасының сынына байланысты осы айдың 10-дағы «Последние новости» газетінің бас мақаласында Александрия кітапханасын өртеуге халиф Омар тарапынан бұйрық берілгені туралы аңызға (өкінішке орай, көп таралған кәдуілгі тарих оқулықтарының барлығында) байланысты, Брокгауз бен Эфронның энциклопедиялық сөздігінен (1891 ж.) төмендегідей анықтамаға Сіздің газетіңізден орын беруіңізді сұраймын», - деп хат жазады. Газет редакторы М. Шоқай келтірген деректің шынайылығын мойындайды.

Белгілі ғалым К. Есмағамбетов М. Шоқайдың «Яш Түркістанды» шығарудағы еңбегін зерттей келіп, «журнал беттерінде М.Шоқайдың жалпы қоғам дамуына, дүние жүзінде болып жатқан оқиғаларға және ұлт-азаттық қозғалысының формалары мен күрес тәсілдеріне, түрік халықтарының тарихы мен мәдениетіне арналған жүздеген мақалалары жарық көреді. Ол түркістандықтарды өз елі мен жерін шексіз сүйуге, мақтан тұтуға шақырады, себебі ата-жұртын жанындай көретіндер ғана оның тәуелсіздігі үшін күресе алады деп ой түйеді. Алғашқы күндерден бастап М. Шоқай журналда басылатын материалдардың шындыққа толық сәйкестілігіне, мазмұны мен идеялық бағытына ерекше көңіл бөледі. Мұстафа Берлиндегі «Яш Түркістан» журналын Парижде тұрып басқарудың кейбір қолайсыздықтар тудыратынын жасырмайды - деп жазады [7]. Бұл туралы ғалым Ә. Қара да өз еңбегінде оның себептерін ашып көрсетеді. Тәуелсіздік алған алғашқы жылдары қазақ тілінде «Жас Түркістан» журналын шығарып, онда қайраткердің бірқатар мақалалары жарық көрді.

М. Шоқайдың эпистолярлық мұрасын құрастырушы Байланыс және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің бас сарапшысы Ғ. Исахан екі томдықтың он ерекшелігін атап өтеді. Сонымен қатар Париждегі университетаралық кітапханада сақталған құжаттарды мазмұндық жағынан сараптай келіп, «аталмыш мұрағатта М. Шоқайға М. Мұхити, Т. Заһир, Ә. Оқтай, А. Исхаки, В. Каюм, С. Бахтияр, А. Ибраһим, Искандер, Н. Шамсуллах, Ж. Ақшора-оғлы, Али Мардан бей, И. Ақунин, В.А. Чайкин, Т. Шағатай, Дж. Кастанье және тағы басқалардан келген хаттар, ішінара жауап хаттардың көшірмелері сақталған. М. Шоқайдың мұраттас, серіктес достарымен жазысқан хаттары Қазақстан мен Орталық Азия тарихын егжей-тегжейлі зерттеудегі айнымас дереккөз болып табылады. Бұл құжаттар қазақ қайраткерінің эмиграциядағы саяси қызметі туралы мол мағлұмат береді. М. Шоқайдың 276 хаттарының 268-і алғаш рет жұртшылық назарына ұсынылды.

Хат мазмұндарына қарағанда, аяулы азамат өз Отанынан тыс жерде жүрсе де халқының тағдыры үшін Ауғанстан, Қытай, Үндістан, Мысыр, Түркия, Ресей, т.б. елдерде тұрып жатқан қоғам қайраткерлерімен хабарласып тұрған. Оның үстіне М. Шоқайдың кіммен араласып, хат жазысқаны, Кеңес Одағынан шыққан эмигранттар жөніндегі деректер де елеулі мұра саналады» [8].

М. Шоқай хаттарында қозғалатын негізгі мәселе – елдегі саяси жағдай. Әсіресе В. Каюмға жазған хаттарында тұтқындағы отандастардың халі, елдегі саяси ахуалдың ушығуы туралы кеңінен сөз етіледі.

М. Шоқайдың публицистикалық мақалалары мен хаттары әлі де болса арнайы зерттеуді қажет етеді. Әсіресе «Яш Түркістанда» жарық көрген мақалалары әлі күнге маңызын жоймаған мәселелерге арналуымен құнды.

Қорыта келгенде айтарымыз, М. Шоқай мұралары осымен зерттеліп бітті деген сөз емес. М. Шоқай мұраларын зерттеуді шартты түрде жүйелесек, тәуелсіздікке дейінгі және одан кейінгі жылдар деп қарастырғанымыз жөн. Өйткені тәуелсіздікке дейін М. Шоқай тек шет елдерде ғана танылды. Ол туралы мақалалар мен зерттеулер бірнеше шет мемлекеттерде жарық көрді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары М. Шоқай мұрасымен танысу, ескерткіш орнату, ғылыми еңбектер жазу жұмыстары жалғасты. Бүгінгі таңда М. Шоқай туралы деректі, көркем фильмдер, спектакльдер көрсетілуде. Мерзімді баспасөз, ақпараттық сайттар М. Шоқайдың өмірі мен шығармашылығы жайлы танымдық мақалалар жариялауда. Бір сөзбен айтқанда, қазақ ғылымында шоқайтану ғылым саласы ретінде қалыптасып, даму үстінде. Алдағы уақытта осы игі істер жалғасын табады деген үміттеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Шоқай М. Түркістанның қилы тағдыры / Құрастырған: Берік Серікбайұлы Қошым-Ноғай. - Алматы: Жалын, 1992. - 184 б.
2. Шоқай М. Таңдамалы: Үш томдық. - Алматы: Қайнар, 1999. - 520 б.
3. Қара Ә. Мұстафа Шоқай: Өмірі. Күресі. Шығармашылығы / Түрік тілінен аударған: Г. Шадиева, Қара Ә. – Алматы: Арыс, 2004. - 320 б.
4. Есмағамбетов К. Әлем таныған тұлға / К. Есмағамбетов - Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 504 б.
5. Қазақ / Құраст. Ү. Сұбханбердина, С. Дәуітов, Қ. Сахов. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998. - 560 б.
6. Аллаберген Қ., Нұсқабайұлы Ж., Оразай Ф. Қазақ журналистикасының тарихы. – Алматы: Рауан, 1996. - 244 б.
7. Есмағамбетов К. «Яш Түркістан» журналы – тәуелсіздік жаршысы // Ана тілі газеті, 2010. -14 қаңтар.
8. Тоқсанбай Қ. Шоқайдың соңғы құжаттары // Егемен Қазақстан газеті, 2010. - 29 желтоқсан.

Г.Ш. Аширбекова, Г.К. Ертасова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Жанровые особенности публицистики Мустафа Шокая

Аннотация. В статье рассматриваются научные труды, в которых раскрывается личность М. Шокая и отражаются его политические взгляды. Работы о его жизни и творчестве разделены по периодам. Представлены сведения о научных поисках ученых-шокаеведов, в частности, найденных ими архивных материалах. Анализируются жанровые аспекты, политические и социологические ценности наследия М. Шокая.

Также уделяется большое внимание организации им издательского дела, статьям, отражающим его общественно-политические взгляды. Дается обзор его деятельности и статей в изданиях «Бірлік туы», «На рубеже», «Йени Түркістан», «Яш Түркістан». Анализируется содержание писем публициста.

Ключевые слова: публицистика Мустафы Шокая, политические письма, газетные издания, общественные журналы, научные труды.

G.Sh. Ashirbekova, G.K. Yertassova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Genre features of publicism of Mustafa Shokay

Abstract. The article discusses the scientific works that reflect the political views in the history of nations and the recognition of the individual of M. Shokay. As well as research on the periods analyzed Turda about life and work of M. Shokay. Available on archival materials and scientific research scientists shokaevedets. It analyzes the genre aspects, political and sociological values of heritage of M. Shokay.

The article deals with the organizational work of the press and the problematic aspects reflecting the socio-political views of M. Shokay. Provides an overview of publications and articles in «Birlik Tuy», «At the turn», «Yeni Turkistan», «Yash Turkistan» and analyzes the opinions and views on the content of the letter of the also publicist.

Keywords: Journalism Mustafa Shokay, political letters, Newspapers, public magazines, scientific works.

References

1. Shokai M. Turkistannyn qily tagdyry [The difficult fate of Turkestan], (Zhalyn, Almaty, 1992, 184 p.). [in Kazakh]
2. Shokai M. Tandamaly Ushtomdyq [Favorite three volume], (Kainar, Almaty, 1999, 520 p.). [in Kazakh]
3. Kara A. Mustafa Shoqay. Omiri. Kuresi. Shıgarmashılıgı [Mustafa Shokai. A life. Fight. Creation], translated from Turkish by G. Shadieva. (Arys, Almaty, 2004, 320 p.). [in Kazakh]
4. Esmagambetov K. Alemtanigantulga [The man who has received recognition in the world] , (Almaty, Dike-Press, 2008, 504 p.). [in Kazakh]
5. Qazaq [Kazakh], Composers: U. Subkhanberdina, S. Dautov, K. Sakhov. (Kazakh encyclopedia, Almaty, 1998. 560 p.). [in Kazakh]
6. Allabergen K., Nuskabaiuly Zh., Orazai F. Qazaq jurnalistikasınyn tarikhy [History of Kazakh journalism], (Rauan, Almaty, 1996, 244 p.) [in Kazakh]

7. Esmagambetov K. Magazine «Yash Turkistan» jurnaly – tauelsizdik jarshysy [«Yash Turkestan» - Bulletin of Independence], (newspaper «Ana tili», 2010, 14 January). [in Kazakh]
8. Toksanbay K. Shoqaydyn songy qujattary [Recent Shokai Documents], (newspaper «Egemen Kazakhstan», 2010, 29 December). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Әшірбекова Г.Ш. – филология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Журналистика және саясаттану факультетінің доценті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ермасова Г.Қ. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Журналистика және саясаттану факультетінің III курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ashirbekova G.Sh. – Candidate of Philological Sciences, associate professor, Faculty of Journalism and Political science L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Yertassova G.K. – 3 rd year PhD student of the specialty «Journalism», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.